

Адигъозалов Тогрул Аскер оглу

*Аспірант кафедри країнознавства Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

КОНЦЕПЦІЯ «СТРАТЕГІЧНОГО ПАРТНЕРСТВА» У ПОЛІТИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Йдеться про висвітлення міждержавного стратегічного партнерства в сучасних міжнародно-політичних дослідженнях.

Ключові слова: держава, критерії, міжнародний договір, національні інтереси, співробітництво.

Після успішного завершення процесу міжнародно-дипломатичного визнання незалежних Азербайджану й України протягом 1991–1993 рр., одним із найважливіших завдань, які постали перед державно-політичним керівництвом обох країн, стала розбудова двосторонніх відносин найвищого рівня — як між стратегічними партнерами, тобто державами, що мають обопільне пріоритетне значення. Саме цим і пояснюється зв'язок даної статті з важливими науковими й практичними завданнями дослідження концептуальних засад міждержавного стратегічного партнерства.

Першим українським концептуальним документом, у якому з'явилось поняття «стратегічне партнерство», була Постанова Верховної Ради України від 2 липня 1993 р. «Про Основні напрями зовнішньої політики України», що залишалася чинною до ухвалення Верховною Радою України 1 липня 2010 р. Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [1]. У 1-му розділі «Національні інтереси України і завдання її зовнішньої політики» Постанови 1993 р. власне національні інтереси держави підрозділялися на три групи. Однією з них була визначена група «стратегічних та геополітичних інтересів, пов'язаних із забезпеченням національної безпеки України та захистом її політичної незалежності» [2, с. 38].

В документі також наголошувалося, що «пріоритетними стратегічними напрямами у сфері двосторонніх відносин є активний розвиток політичних, економічних, науково-технічних, культурних та інших стосунків». З цієї тези цілком логічно випливало положення про те, що зовнішньополітичні зусилля України «мають бути постійно спря-

мовані на те, щоб прикордонні держави утворювали навколо України надійну смугу миру і стабільності. В цьому контексті кожна прикордонна держава є стратегічним партнером України» [2, с. 41]. Отже, за логікою Постанови 1993 р., стратегічними партнерами України об'єктивно виступали дев'ять суміжних держав: Білорусь, Росія, Молдова, Румунія, Словаччина й Угорщина—на суходолі та Болгарія, Грузія й Туреччина—Чорним морем; щоправда, у власне Постанові такого переліку не було наведено.

Але відколи поняття «стратегічне партнерство» з'явилося в концептуальному документі українського парламенту, двосторонні відносини такого рівня час від часу проголошувалися й документально фіксувалися в офіційних політичних текстах і міжнародних угодах України. Протягом двох термінів президентства Л. Кучми практика офіційного декларування стратегічних («особливих», «ключових») партнерів України торкнулася аж двадцяти країн: Азербайджану, Аргентини, Білорусі, Болгарії, Грузії, Ізраїлю, Індії, Канади, КНР, Молдови, Польщі, Росії, Румунії, Словаччини, США, Туреччини, Угорщини, Узбекистану, Фінляндії й ФРН [3]. За підсумками державного візиту в Україну 1–2 грудня 2009 р. президента Бразилії Л. І. Лули да Сілви до зазначеного переліку було включено й цього латиноамериканського гіганта [4].

Зазвичай, та чи інша держава проголошувалася стратегічним партнером України після усних заяв вищих посадових осіб за результатами двосторонніх візитів. Наскільки виправданим був цей підхід, свідчить уся сучасна дипломатична історія України, коли більшість кваліфікованих у такий спосіб номінальних стратегічних партнерів ними не стали в реальності. Нерідко до рангу «стратегічних партнерів» зараховувалися держави, з якими в Україні просто існували стабільні й динамічні двосторонні взаємини. Фактично, цей термін виступав заміником таких оціночних понять, як «важливий», «першорядний», «пріоритетний», іноді ж мався на увазі швидше потенціал розвитку взаємин, аніж реальний стан речей.

Зрозуміло, що незважене декларування стратегічного партнерства перетворювало цю формулу з ефективного інструменту зовнішньої політики на абстрактну політичну риторику, ставило під сумнів послідовність і ґрунтовність зовнішньополітичного курсу держави. А в широких колах громадськості, фахівців, парламентарів і урядовців така практика проголошення відносин стратегічного партнерства викликала переважно скептичне ставлення.

Додаткових труднощів у вирішенні здобувачем наукового питання надала та обставина, що хронологічно першим своє формальне закріплення знайшло не «стратегічне», а саме «особливе» партнерство, коли 31 березня 1994 р. в Києві було підписано відповідну канадсько-українську Спільну декларацію, в якій сторони оголосили про намір «розвивати відносини між собою як дружні держави на засадах особливого партнерства» [5].

Тому автор статті поставив за мету дати огляд і оцінити висвітлення міждержавного стратегічного партнерства в сучасних міжнародно-політичних дослідженнях.

По-перше, на думку автора, варто приєднатися до висновку українського політолога-міжнародника І. Жовкви щодо тотожності обох понять — «стратегічного» й «особливого» партнерства [6, с. 9]. Тим паче, що в «Основних напрямках зовнішньої політики України» про безумовно стратегічні за значенням взаємини України зі США теж говорилося як про такі, що мають «особливе значення». Аналогічно й Росія опосередковано названа в документі «стратегічним партнером» України (як прикордонна держава) та водночас найменована «особливим партнером» України [2, с. 42].

Схожою на кінець 1990-х рр. була й практика відносин України з провідними міжнародними організаціями. Приміром, Європейський Союз, відповідно до Спільної стратегії ЄС щодо України від 11 грудня 1999 р., був стратегічним партнером зазначеної держави (хоча це й був односторонній документ Євросоюзу, Україна цілком поділяла його положення, в тому числі стосовно стратегічного партнерства, про що неодноразово йшлося у виступах та заявах відповідальних посадових осіб), а Організація Північноатлантичного договору, згідно Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО від 9 липня 1997 р., — особливим партнером України. Водночас, характер розвитку відносин України з обома організаціями є доволі схожий, а набуття членства в ЄС, так само, як і конструктивне партнерство з НАТО, є «основними засадами зовнішньої політики» України [1].

Є сенс звернутися й до аналітичної доповіді Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Розумкова (УЦЕПД) 2000 р., де вперше було зроблено спробу системного аналізу сутності й принципів побудови міждержавного стратегічного партнерства. Експерти УЦЕПД провели загальнонаціональне соціологічне опитування ста експертів, включно з представниками адміністрації Президента України, секретаріату Кабінету Міністрів України, РНБО, МЗС, Міноборони,

Мінекономіки, профільних комітетів Верховної Ради України, аналітичних центрів та впливових ЗМІ, також узагальнено позиції лідерів усіх парламентських фракцій і груп [7] та матеріалів наукових дискусій, зокрема обговорення проблеми за «круглим столом», проведеним УЦЕПД за участю Бюро зі співпраці Фонду Ф.Еберта в Україні 29 листопада 2000 р. [8]. Враховані й спроби окреслення змісту поняття «стратегічне партнерство» в статтях українських політологів С. Кононенка [9] та Е. Лисицина [10].

В аналітичній доповіді УЦЕПД наголошується, що, на відміну від звичайних двосторонніх взаємин, які слугують для досягнення тактичних (локальних) цілей або налагодження співробітництва в певній окремій сфері, відносини стратегічного партнерства спрямовані на довгострокову перспективу. Тобто, цей рівень партнерства країн визначається життєво важливими для них економічними, воєнно-політичними й іншими чинниками довготривалого характеру.

Такими цілями можуть бути: забезпечення народногосподарського комплексу життєво важливими ресурсами (енергетичними, товарними, фінансовими); гарантування надійного й безпечного доступу до життєво важливих регіонів; спільне розв'язання проблем безпеки (протидія організованій злочинності, нелегальній міграції, контрабанді зброї та наркотиків, агресивному сепаратизму й тероризму). По-друге, для стратегічного партнерства держав властива наявність спільних поглядів і підходів у ключових проблемах міжнародної політики, глобального й регіонального розвитку. Стратегічне партнерство передбачає поглиблений розвиток міждержавних контактів, як правило, не в одній, а в кількох важливих сферах.

На думку експертів УЦЕПД, стратегічне партнерство спирається на: — спільну зацікавленість партнерів у плідному співробітництві, взаємне визнання стратегічного рівня відносин; — готовність враховувати інтереси іншої сторони, йти на компроміси задля досягнення стратегічних цілей, навіть тоді, коли такі дії неоднозначно доцільні з погляду власної вигоди; — взаємну відмову від дискримінаційних (більше того, ультимативних) кроків одного проти одного; — довготерміновий характер партнерських відносин, оскільки стратегічне партнерство встановлюється не на два-три роки, а на тривалу перспективу; — наявність дійових механізмів реалізації такого формату відносин; — правове закріплення змісту й механізмів стратегічного партнерства в двосторонніх документах, оскільки стратегічні цілі співробітництва не повинні варіюватися, залежно від зміни керівництва в обох державах; — дис-

циплінованість, послідовність і прогнозованість, неухильне виконання партнерами своїх зобов'язань;—високу ефективність стратегічного партнерства, причому віддачу від такого співробітництва мають відчувати обидві сторони, до того ж не тільки державно-політичні еліти, а й суб'єкти економічної діяльності, пересічні громадяни обох країн [7, с. 7–8].

До того ж, на думку автора статті, стратегічне партнерство, на відміну від договірних союзницьких відносин, залишає широке поле для політико-дипломатичного маневру й не передбачає синхронізації дій у міждержавних взаєминах.

Таким чином, за висновком експертів УЦЕПД, сутність стратегічного партнерства «полягає в наявності такої міждержавної взаємодії, яка дозволяє партнерам, поєднуючи зусилля, досягти життєво важливих внутрішніх і зовнішньополітичних стратегічних цілей». Стратегічна взаємодія має бути комплексною та охоплювати кілька важливих сфер співробітництва й мати довготривалий характер. А міцність стратегічного партнерства «визначається взаємною готовністю сторін враховувати інтереси одна одної, наявністю дієвих механізмів реалізації співробітництва і дисциплінованістю партнерських взаємин» [7, с. 22].

Серед ключових сфер стратегічного міждержавного партнерства провідні українські політологи-міжнародники й дипломати-практики (серед них варто згадати передусім А.Бутейка, Л. Гайдукова, А. Гриценка, О. Коппель, В. Манжолу, І. Осташа, О. Пархомчук, Г. Перепелицю, Б. Тарасюка, В. Чалого, С. Шергіна та ін.) виокремили такі: економічну, енергетичну, сферу політики й сферу безпеки (військову). Ознаками важливості партнерства в економічній сфері вони вказали: значну частку країни-партнера в експорті/імпорті товарів і послуг, обсяг інвестицій, наявність великих спільних проєктів у пріоритетних для України галузях і структуру торгівлі (навіть чи можна вважати стратегічним партнером країну, в імпорті з якої переважає пересічні товари широкого вжитку, що можуть успішно продукуватися й в Україні; та коли партнер навіть у невеликих обсягах постачає іншого партнера новітніми технологіями, сучасним устаткуванням—його можна буде віднести до стратегічних). Важливим моментом є й можливість країни-партнера впливати на прийняття міжнародними організаціями (МВФ, Світовий банк, ЄБРР, ЄС) вигідних для України рішень.

Значимість партнерства в енергетичній сфері, на загальне переконання представників політичної науки, визначають: істотна частка країни-партнера в експорті/імпорті енергоносіїв і послуг, обсяги інвес-

тицій і кредитів, що спрямовані на розвиток українського ПЕКу, участь у великих міжнародних енергетичних проектах, можливість одержання нових технологій. При цьому має враховуватися й потреба диверсифікації джерел постачання енергоносіїв в Україні.

Рівень важливості контактів у політичній сфері пов'язувався, зокрема, з можливостями держави-партнера серйозно посприяти просуванню інтересів України на міжнародній арені, ставленням до неї як до стратегічного партнера, ступенем розвитку співробітництва в контексті регіональної інтеграції. Відповідно, у військовій сфері стратегічне партнерство аналітики-політологи вбачали в наданні Україні адекватної військової допомоги в разі іноземної агресії, або реальному сприянні зміцненню обороноздатності країни та створенні умов, за яких Україна була б у змозі власними силами локалізувати можливий воєнний конфлікт [7, с. 20–21].

Показово, що вже станом на кінець 2000 р. Азербайджан у вищезазначеній аналітичній доповіді УЦЕПД згадувався в контексті економічного виміру стратегічного партнерства з Україною (поряд із Грузією й Польщею) як «транспортний коридор» — перспективний учасник «великого спільного проекту». В разі ж успішної реалізації останнього Азербайджан набував стратегічного значення і в енергетичній сфері, причому подвійного — як ключова ланка Євразійського нафтотранспортного коридору Баку — Супса — Одеса — Броди — Європа та в площині диверсифікації енергопостачань до України, зокрема, іранського природного газу. Азербайджан уже тоді опинився на четвертому місці (після Грузії, Польщі й Росії) серед держав, що ставилися до України як до стратегічного партнера з 26 % голосів опитаних (далі йшли США з 24 %) [11].

Осмилення наступних здобутків і втрат зовнішньої політики України в сенсі захисту національних інтересів держави дозволили вищезгаданому київському політологові І. Жовкві уточнити й узагальнити систему критеріїв віднесення міждержавних взаємин до категорії «стратегічне партнерство». Серед них він, зокрема, вказав на: наявність двох і більше стратегічних сфер співробітництва між країнами; однакове розуміння сторонами змісту партнерських відносин (коли держави прагнуть взаємної реалізації цілей і готові поступитись власними інтересами задля збереження партнерства); наявність попередньої практики координації зовнішньополітичних дій на міжнародній арені; поступальний характер відносин співробітництва, тобто тривалий висхідний розвиток співпраці й партнерства держав (коли кожен наступний етап був принаймні

не нижчим за попередній) та перспектив його збереження; присутність чітких механізмів реалізації й координації стратегічних інтересів у рамках партнерства; закріплення змісту й механізмів стратегічного партнерства в окремих міждержавних документах [6, с. 5].

В низці дисертацій, захищених згодом в Інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, концепція стратегічного партнерства в зовнішній політиці держави набула подальшого розвитку на прикладі аналізу взаємин України з Польщею, Російською Федерацією й Турецькою Республікою. Зокрема, Ю. Седляр ретельно проаналізувала поняття й критерії стратегічного партнерства, а також зробила спробу узагальнити і звести до одного цілого різноманіття теоретичних підходів до висвітлення даного виду співробітництва [12].

В дисертації О. Знахоренко докладно викладено й проаналізовано процес формування українсько-польських стратегічних стосунків. Дослідниця детально розглянула характерні особливості основних етапів розвитку українсько-польського партнерства, а також такі його основні складові як військово-політична та економічна [13]. В. Шишкіна з'ясувала причини, чинники й особливості процесу становлення партнерських відносин між Україною й Турецькою Республікою та окреслила ступінь їхнього впливу на формування системи безпеки в Чорноморському регіоні [14]. Використана в зазначених дисертаціях системна методологія дозволила й надалі досліджувати партнерські стосунки не лише як зносини двох чи більше міжнародних акторів, а й вивчати їх як окремі міжнародно-ситуаційні підсистеми (приміром, Чорноморсько-Каспійського регіону), з'ясовуючи рівень впливу таких підсистем на глобальну систему міжнародних відносин.

Чернівецький дослідник А. Пивоваров на підставі комплексного компаративного аналізу процесів формування відносин стратегічного партнерства між Україною й Російською Федерацією та Республікою Польща визначив основні передумови встановлення такого рівня міждержавних взаємин: «Наявність принципово важливих для країн-партнерів стратегічних цілей, досягнення яких у рамках звичайного співробітництва неможливе, але здійсненне лише шляхом виведення відносин на рівень стратегічного партнерства; наявність спільних поглядів і підходів у ключових проблемах міжнародної політики, глобального й регіонального розвитку». Стратегічне партнерство, на думку політолога, передбачає «існування відповідної міждержавної угоди

з визначенням обов'язків сторін у досягненні цілей; наповнення проголошеного стратегічного партнерства реальним змістом» [15, с. 15].

Виводячи стратегічне партнерство з понять «стратегія» й «національний інтерес», відомий український політолог-міжнародник Г. Перепелиця наголосив, що партнерські відносини характеризуються відсутністю істотних суперечностей між державами та наявністю обопільної зацікавленості у взаємовигідній співпраці в різних галузях національної безпеки й оборони. Партнерство, на думку науковця, передбачає наявність спільної проблеми та спільного підходу до її розв'язання, воно також обумовлює бачення спільних шляхів реалізації національних інтересів країн-партнерів та узгодженість позицій і дій щодо розв'язання певних спільних проблем. Водночас важливо, що при відносинах партнерства країна залишає за собою право вести самостійну політику і мати самостійну позицію, яка може відрізнятись чи мати істотні розбіжності з позицією її партнера. Тому відносини партнерства не передбачають створення спільних органів та жорсткої координації дій.

Головним же критерієм для визначення рівня міждержавних відносин як стратегічного партнерства Г. Перепелиця назвав спільність інтересів, що, в свою чергу, мають довготривалий характер. Реалізація таких інтересів вирішальним чином впливає на внутрішній розвиток країни, її зовнішньополітичний та військово-політичний курс; ці інтереси пов'язані, насамперед, із забезпеченням ресурсами, необхідними для життєдіяльності суспільства та розвитку країни. До них належать: енергоносії, продовольство та іншими види стратегічної сировини й природних ресурсів, безпечний доступ до життєво важливих регіонів світу, національна безпека країни.

Але міждержавне партнерство відповідає рівню стратегічного лише в тому разі, якщо довготривалі інтереси обопільні. Коли ж одна країна має такі інтереси, а інша — ні, тоді їхні відносини можна охарактеризувати як «стратегічна залежність». При цьому стратегічні інтереси обох держав повинні обов'язково збігатися, а не суперечити один одному [16].

На підставі такого наукового доробку І. Жовква запропонував чотири моделі стратегічного партнерства: 1) «представницьке»; 2) «проти спільної загрози»; 3) «тактичне партнерство заради стратегічних результатів» та 4) «асиметричне» [6, с. 7]. Хоча ці моделі є доволі схематичними, й на кожному етапі реальні міждержавні взаємини можуть належати до різних моделей чи навіть до кількох одночасно, але наведена типо-

логія дозволяє з'ясувати характер стратегічного партнерства України з відповідними державами світу.

В контексті об'єкту й предмету дослідження особливої уваги заслуговує «асиметричне партнерство», тобто партнерство держав, які мають великий історичний досвід взаємовідносин та знаходяться в одному геополітичному регіоні, причому та із сторін, що внаслідок особливостей історичного розвитку відносин досягла більше переваг, прагне виступати домінуючою на етапі формалізації відносин стратегічного партнерства. Класичними прикладами моделі «асиметричного стратегічного партнерства» вважаються «особливі відносини» США—Велика Британія й асиметричні відносини США—Канада [17].

Тут слід зауважити, що поняття «асиметричне партнерство» відрізняється від поняття «асиметричні відносини», адже останні виникають лише тоді, коли між двома суб'єктами в певній сфері відносин існує нерівноправність. У випадку ж «асиметричного стратегічного партнерства» будь-яка нерівноправність є виключеною.

Оскільки, як уже відзначалося вище, стратегічне партнерство охоплює дві або більше сфери відносин між суб'єктами, у випадку асиметричної моделі потенціали суб'єктів в одній або декількох сферах можуть бути непорівнянними. Водночас між «асиметричними» партнерами обов'язково існують і сфери, в яких потенціали двох держав є цілком відповідними. Зокрема, Азербайджан і Україна мають непорівнянний (на користь другої держави) потенціал в індустріальній та військовій сферах, але є цілком порівнянними щодо участі в якості транспортних коридорів у великих міжнародних енергетичних проєктах і з огляду на потребу диверсифікації джерел поставок енергоносіїв в Україну. Саме в цьому напрямку й варто провести подальші наукові розвідки.

Список використаної літератури:

1. Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» (01/07/2010) [Електронний ресурс].—Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2411-17>.
2. Постанова Верховної Ради України «Про Основні напрями зовнішньої політики України» // Україна на міжнародній арені: Зб. документів і матеріалів (1991—1995 рр.). У 2-х кн. / Упор. В. В. Будяков та ін.; Редкол. Г. Й. Удовенко (відп. ред.) та ін.; МЗС України. — К.: Юрінком Інтер, 1998. — Кн. 1. — С. 36–53.

3. Гриценко А. Індія стала двадцятим стратегічним партнером України [Електронний ресурс] / Анатолій Гриценко. — Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2002/10/4/25284.htm>.
4. Рижков В. Україна — Бразилія: вихід у космос / Вадим Рижков // День. — 2009, 2 грудня.
5. Спільна Декларація про особливе партнерство між Україною та Канадою (31/03/1994) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=124_002.
6. Жовква І. І. Стратегічне партнерство у зовнішній політиці України: автореф. дис... канд. політ. наук: спец. 23.00.04 / Ігор Іванович Жовква. — К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2005. — 20 с.
7. Стратегічні партнери України: декларації і реалії // Національна безпека і оборона. — 2000. — № 12. — С. 2–56.
8. Засади стратегічного партнерства // Політика і час. — 2001. — № 1. — С. 84–92; № 2. — С. 26–36; № 3. — С. 40–52.
9. Кононенко С. Теоретичні аспекти стратегічного партнерства / Сергій Кононенко // Дослідження світової політики. — 1999. — Вип. 8. — С. 16–25.
10. Лисицин Е. Стратегічне партнерство — поняття сучасне / Едуард Лисицин // Віче. — 1999. — № 2. — С. 32–43.
11. Burant S. Poland, Ukraine, and the Idea of Strategic Partnership / Stephen Burant. — Pittsburgh: The Center for Russian and East European Studies, 1999. — 45 p.
12. Седляр Ю. О. Стратегічне партнерство в українсько-російських відносинах: автореф. дис. канд. політ. наук: спец. 23.00.04 / Юлія Олександрівна Седляр. — К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2005. — 19 с.
13. Знахоренко О. М. Стратегічне партнерство в українсько-польських відносинах: автореф. дис... канд. політ. наук: спец. 23.00.04 / Оксана Михайлівна Знахоренко. — К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2005. — 19 с.
14. Шишкіна В. О. Українсько-турецьке співробітництво як фактор регіональної безпеки: автореф. дис... к. політ. н.: спец. 23.00.04 / Валентина Олександрівна Шишкіна. — К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2006. — 19 с.
15. Пивоваров А. С. Проблема стратегічного партнерства в зовнішньополітичній діяльності України: автореф. дис... канд. політ. наук: спец. 23.00.02 / Андрій Сергійович Пивоваров. — Чернівецький

національний університет ім. Ю. Федьковича.—Чернівці, 2009.—20 с.

16. Перепелиця Г. Як жити відрізняючись, але в гармонії. Теоретичні аспекти міждержавних відносин / Григорій Перепелиця // Політика і час.—2002.—№ 4.—С. 50–65.
17. Лейтон-Браун Д. Особливості асиметричних відносин США та Канади / Девід Лейтон-Браун // Асиметрія міжнародних відносин / Під ред. Г. М. Перепелиці, О. М. Субтельного.—К.: Видавничий дім «Стилос», 2005.—С. 278–295.

Стаття надійшла до редакції 07.05.2014 р.

Адыгёзалов Тогрул. Концепция «стратегического партнерства» в политической литературе

Речи идет об освещении межгосударственного стратегического партнерства в современных международно-политических исследованиях.

Ключевые слова: государство, критерии, международный договор, национальные интересы, сотрудничество.

Adigozalov Toghrul. The concept of «strategic partnership» in political literature

Spotlights discussions about interstate strategic partnership in international political studies

Keywords: state, criteria, international treaty, national interests, cooperation.

© Адигьозалов Тогрул Аскер оглу, 2014